

СУДОВА ВЛАДА В СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

В умовах сучасного розвитку юридичної наукової доктрини незаперечним є те, що судова влада – це самостійна гілка державної влади. Проте в Україні так було не завжди. За часів СРСР, особливо на ранньому етапі його існування, ця ідея беззаперечно ігнорувалася. На етапі становлення Радянської держави суд виконував репресивну функцію. Пізніше він стає інститутом боротьби зі злочинністю й утвердження соціалістичної законності. Лише після проголошення незалежності, затвердження принципів верховенства права й поділу влади судова влада стала розглядатися як самостійна й незалежна гілка державної влади.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлюється нагальною потребою утвердження незалежності й самостійності судової влади, вдосконалення існуючої системи взаємовідносин її органів з іншими гілками влади, пошуку оптимального

збалансованого механізму їх взаємодії і взаємного контролю в умовах триваючої конституційної й судової реформ.

Питання поділу влади вивчаються в основному в працях із загальної теорії держави. Їх ми зустрічаємо в роботах Ф.В. Веніславського, І.І. Дахової, В.Є. Протасової, І.В. Процюка, В.С. Смородинського [Див.: 10; 11], однак проблема визначення взаємодії суду з іншими гілками влади потребує додаткового дослідження.

Метою даної статті є аналіз історичних передумов становлення теорії поділу влади й ролі суду в системі стримувань і противаг, а також окреслення місця судової влади в моделі вітчизняного державного устрою. Конституція України (ст.6) закріплює, що влада в державі здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову [4, с. 6]. Цим обґрунтовується виділення правозахисної функції суду, необхідність по-новому сформулювати

й закріпити у законах його повноваження. Для вирішення цих завдань необхідно точно встановити основи, фундамент, на яких ґрунтується ідея судового контролю, осмислити її генезис як соціального інституту. На думку переважної більшості дослідників, теорія поділу влади, а значить, і самостійність суду виникли ще в античних державах. Мислителі того часу виділили декілька обов'язкових ознак цієї теорії, відповідно до якої існують відносно самостійні елементи держави, кожна з яких виконує певні внутрішні функції, зміст яких зумовлено соціальним поділом суспільства. Ці елементи тісно взаємодіють між собою, допомагаючи і взаємостримуючи один одного. Аналіз літературних джерел свідчить, що концептуальні засади поділу влади розроблені в працях Аристотеля, Платона, Епікура та ін. Найважливішим є те, що ці ідеї не тільки були втілені у судовій практиці античного світу, а й знайшли своє відбиття у Великій хартії Вольностей 1215 р. П.М. Баренбойм, розвиваючи ідею про божественну природу судової влади, стверджує, що доктрина про поділ влади нараховує 3 тис. років – від Старого Завіту до наших днів [1, с. 21-23]. Для підтвердження своїх поглядів він наводить низку аргументів, у тому числі з Біблії.

Вважаємо цю точку зору

правильною, оскільки проблема захисту прав особи в такій незалежній установі, як суд, має духовні аспекти й сягає коренями в античність. Її розвиток набув особливого поширення й безпосередньо пов'язаний з розробленою мислителями кінця XVII – початку XVIII ст. концепцією поділу влади. Розробниками класичної теорії останнього, на відміну від їх попередників, засновано цілком нове, універсальне вчення про поділ влади, яке отримало втілення в конституційному й поточному законодавстві майже всіх країн сучасного світу.

Основоположником цієї теорії (у класичному розумінні) був Дж. Локк, соціально-політична концепція якого міститься у «Двох трактатах про правління» [5, с. 341], де він неодноразово торкався питань про суд, але все ж таки не виділив судову владу в окрему, самостійну гілку державної влади. Філософ зупинився лише на характері взаємовідносин законодавчої влади із судами, вважаючи, що законодавець не може брати на себе право керувати за допомогою деспотичних указів, а, навпаки, зобов'язаний визначити права підданого за допомогою проголошених постійних законів, на стражі яких повинні стояти уповноважені на це судді. Проте роль останніх у боротьбі зі злочинами і злочинцями вчений недооцінює.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

вав, дотримуючись висновку, що великі злочинці не можуть бути покарані, будучи надто сильними для слабких рук правосуддя [4, с. 366].

З точки зору багатьох дослідників, найбільш істотні аспекти концепції поділу влади і обґрунтування ролі влади судової містяться в працях французьких політичних мислителів Ш.Л. Монтеск'є та Ж.Ж. Руссо. У контексті функціонування судової влади дуже важливе значення має висновок роботи Ш.Л.Монтеск'є, згідно з яким у кожній державі є 3 різновиди влади – законодавча, виконавча й провідна в питаннях цивільного права. Остання (її можна назвати судовою) карає за злочини й вирішує спори при зіткненні приватних осіб. Розглядаючи судову владу, науковець користується декількома вихідними положеннями. За своїм призначенням вона є регулюючою, необхідною, щоб стримувати від крайностей законодавчу й виконавчу [5, с. 290]. Він розвиває погляди на функції й процедури судової влади. На його думку, ця «третя» влада здійснює функції правосуддя й охорони свободи й особистої безпеки громадян. Що стосується ролі суду в цьому, Ш.Л. Монтеск'є вважав, що суддівських функцій замало, оскільки всі перешкоди, витрати й самі помилки правосуддя є тією ціною, яку громадянин сплачує за

свободу [5, с. 225].

Багато ідей цього філософа були проаналізовані в працях іншого французького мислителя – Ж.Ж. Руссо, який виступив з критикою багатьох позицій свого попередника. Якщо перший розглядав судову владу як засіб стримання законодавчої й виконавчої влад від крайностей, то другий набагато повніше представив спектр їх взаємовідносин, глибше дослідив істотні аспекти «третьої» влади, хоча й не використовував цього виразу в своїх основних працях.

У цілому ж можна сказати, що Ж.Ж. Руссо критично розвивав погляди Дж. Локка й Ш.Л. Монтеск'є, в результаті чого було створено основу стрункої теорії поділу влади в сучасній державі. Праці цих 3-х мислителів і становлять концепцію поділу влади, яку йменують «класичною». Засновники цієї теорії одним з пріоритетних у діяльності судової влади виділяли здійснення судом функції контролю за органами виконавчої влади при відправленні правосуддя.

Більшість українських і російських дореволюційних учених (В.М. Гессен, А.Д. Градовський, М.М. Ковалевський, М.М. Коркунов, О.М. Лазаревський) підтримували теорію поділу влади, але з певними обмеженнями. Вони звертали увагу на неможливість використання поняття «поділ

влади», а вважали доцільніше вести мову про поділ окремих функцій державної влади. 29 вересня 1862 р. в «Основных положениях судоустройства» в Російській імперії було законодавчо закріплено саме ідею поділу влади: «Влада судова відокремлюється від виконавчої, адміністративної й законодавчої» (ст. 1).

В історії українського державотворення перші спроби визнання принципу поділу влади з'явилися в Конституції щодо прав і вільностей Війська Запорізького Пилипа Орлика (1710 р.). Далі ця ідея знайшла відбиття в Універсалі Української Центральної Ради (1917 р.), а потім у Конституції Української Народної Республіки (1918 р.). Згідно з останньою судова влада в рамках цивільного, кримінального й адміністративного законодавства мала здійснюватися виключно судовими установами. Із прийняттям ідей марксизму-ленінізму ця концепція заперечувалася як непотрібна й навіть шкідлива. Тому в радянський період у Конституціях ані УРСР 1919 р., ані УРСР 1937 р., ані УРСР 1978 р. принцип поділу влади не знайшов свого втілення. У них хоча і йшлося про судову систему, але нічого не говорилося про судову владу як окрему її гілку [2, с. 5]. Досить тривалий час радянські вчені

розглядали проблему поділу влади лише з позиції розподілу праці, функціональної компетенції державних органів.

Із середини 80-х – початку 90-х років ХХ ст. ставлення до даної концепції починає змінюватися. З'являються висловлювання, що «трактування цієї теорії тільки в механістичному аспекті або в смислі розмежування компетенції навряд чи може відіграти важливу роль у справі формування соціалістичної правової держави» [12, с. 10, 11]. Перший крок у напрямку легалізації принципу поділу влади зроблено 8 червня 1995 р. при підписанні Конституційного договору «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період прийняття нової Конституції України». За Договором визнавалося, що державна влада в Україні будується на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову. Останню здійснюють лише суди (ст. 36). Як бачимо, термін «судова влада» у значенні принципу поділу влади в сучасному його розумінні вперше з'явився в законодавстві вже незалежної й самостійної України саме в даному Договорі.

Відповідно до ст. 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, вико-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

навчу й судову. Ця стаття визначає засадничі положення поділу компетенції державних органів, а її зміст розкривається в інших підрозділах Основного Закону України.

Взаємодія органів судової влади й парламенту відбувається в декількох організаційно-правових формах. Основною формою впливу Верховної Ради України на суд є прийняття нормативно-правової бази, створення правового поля, в межах якого мають діяти усі суб'єкти правовідносин. Верховна Рада є єдиним органом законодавчої влади в державі, вона приймає закони й постанови, обов'язкові для виконання на території України. Юрисдикційна діяльність судів має ґрунтуватися насамперед на прийнятих в установленому порядку актах законодавчої влади. Конституція України передбачає, що Верховна Рада приймає закони про права та свободи людини і громадянина, про їх гарантії, про судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, про організацію й діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів та установ виконання покарань, про основи організації й діяльності адвокатури. Ці питання мають регулюватися виключно на рівні закону (ст. 92 Конституції України). На відміну від країн англосаксонської правової сім'ї, суди при

розгляді справ не можуть проголосити закон нечинним. Таке виключне повноваження належить Конституційному Суду України. Отже, основною й односторонньою формою впливу парламенту на суд є законотворчість.

Верховна Рада України також виконує низку установчих щодо судової влади функцій. Так, парламент уповноважений обирати суддів безстроково (ст. 85 Конституції), формувати третину складу Конституційного Суду України (ст. 148), брати участь у формуванні Вищої ради юстиції (ст. 131) й Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ст. 75) [9]. Окрім цього, важливою гарантією забезпечення нормального функціонування судової влади є повноваження парламенту затверджувати Державний бюджет України, який визначає нормативи фінансування судів на поточний рік.

Взаємовідносини суду й органів виконавчої влади є багатоаспектними. Так, вищий орган виконавчої влади – Кабінет Міністрів України – забезпечує здійснення внутрішньої й зовнішньої політики держави, є суб'єктом законодавчої ініціативи, розробляє проект закону про Держбюджет України й забезпечує його виконання і звітує перед парламентом про його виконання.

Міністерство юстиції Украї-

ни, як один із центральних органів виконавчої влади, відповідає за розроблення і здійснення державної політики у сфері реформи правосуддя. Міністерство юстиції провадить законопроектні роботи з питань судоустрою, судочинства, статусу суддів, забезпечує повне і своєчасне примусове виконання судових рішень, проведення судових експертиз, укладає угоди про правову співпрацю з відповідними органами інших держав і міжнародними організаціями, організовує взаємодію з ними, забезпечує виконання міжнародних зобов'язань України з правових питань. Воно бере участь в утворенні й ліквідації судів загальної юрисдикції, за Законом «Про судоустрій України» воно вносить відповідне подання Президентів України, попередньо погодивши його з Головою Верховного Суду України або головою відповідного вищого спеціалізованого суду (ст. 20).

Тривалий час Міністерство юстиції та його територіальні органи на місцях здійснювали організаційне забезпечення діяльності судів. До 1989 р. певні заходи здійснювались у межах концепції організаційного керівництва судами, що несумісно із засадою незалежності суддів [8, с. 22]. Доцільність збереження за цим Міністерством функції організаційного забезпечення

діяльності судів, починаючи з середини 90-х років, неодноразово ставилася під сумнів, оскільки вона не була основною його турботою, а лише одним із численних завдань.

Ситуація змінилась із прийняттям у 2002 р. Закону «Про судоустрій України», який передбачав утворення Державної судової адміністрації як окремої системи спеціалізованих органів виконавчої влади з єдиним завданням – організаційним забезпеченням діяльності судів [9, с. 441]. Воно полягає у створенні належних умов для нормальної роботи судів – їх достатнього фінансування, матеріально-технічного й кадрового забезпечення, організації ефективного діловодства, ведіння необхідної судової статистики й архіву, організації будівництва, ремонту, утримання й оснащення приміщень судів для комфортного й безпечного перебування там громадян і працівників суду, а також у визначенні оптимальної завантаженості, а значить, і чисельності суддів, упровадженні комп'ютеризації судочинства, діловодства й інформативно-аналітичного забезпечення, у вдосконаленні організації діяльності судів, проведенні на підставі аналізу й вивчення досвіду діяльності судів інших країн.

У той же час слід підкреслити залежність судової влади

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

від Державної судової адміністрації й органів виконавчої влади на місцях у матеріально-технічному забезпеченні: в організації й фінансуванні будівництва й ремонту (реконструкції) приміщень судів і забезпеченні їх технічного оснащення, у здійсненні заходів щодо забезпечення суддів належним житлом, у забезпеченні медичним обслуговуванням та санаторно-курортним лікуванням суддів і працівників апарату судів. Водночас, як судова влада має фактичну залежність від виконавчої влади, існує й той факт, що суди контролюють законність актів і дії виконавчої влади й мають право признати їх недійсними (за результатами розгляду скарг громадян).

Таким чином, проведене дослідження дозволяє дійти вис-

новку, що принцип поділу влади на гілки пройшов доволі тривалий процес свого становлення й розвитку. З аналізу конституційних норм видно, що український законодавець цілком сприйняв цю концепцію. Так, влада повинна поділятися і ввірятися в «різні руки»; її здійснюватимуть різні люди, які незалежно один від одного виконуватимуть державні функції. Отже, сучасна теорія поділу влади свідчить не просто про розподіл повноважень між ланками держапарату, а про 3 відносно незалежні й самостійні сфери владарювання особливих органів. Роль судової влади в механізмі поділу влади полягає ще й у стримуванні 2-х інших гілок у рамках конституційної законності й повноваженні здійснювати конституційний нагляд і судовий контроль щодо них.

Список літератури: 1. Баренбойм П. Божественна природа судової влади // Рос. юстиція. – 1996. – № 1. – С. 21-23. 2. Грошевий Ю.М., Марочкін І.Є. Органи судової влади в Україні. – К.: Ін Юре, 1997. – 19 с. 3. Конституція України. – К.: Ін Юре, 2004. – 104 с. 4. Локк Дж. Твори : В 3-х т. – Т. 3. – М.: Мысль, 1985. – 621 с. 5. Монтеск'є Ш.Л. Вибр. Твори – М.: Политиздат, 1955. – 799 с. 6. Нікеров Г.І. Судова влада в правовій державі (досвід порівняльного досліджування) // Держава і право. – 2001. – № 3. – С. 16-21. 7. Організація судових та правоохоронних органів: Підручник / За ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 528 с. 8. Петрухін І.Л. Проблема судової влади // Держава і право. – 2000. – № 7. – С. 15-21. 9. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002. – № 3018-III // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 10. – Ст. 441. 10. Протасова В.Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України – Х., 2008. – 20 с. 11. Смородинський В.С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України – Х., 2001. – 19 с. 12. Чиркін В.Є. Розподіл влади: соціальні та юридичні аспекти // Рад. держава і право. – 1990. – № 8. – С. 10, 11.

Надійшла до редакції 26.12.2008 р.